

Kur'anî Perspektiften İsrâiloğulları ve Yahudilik: Kavramsal Bir Analiz ve Anlam İnşası¹ *Israelites and Judaism From A Quranic Perspective: A Conceptual Analysis and Meaning Construction*

Mustafa KILIÇASLAN

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Uzman Öğretmen, Tefsir
Dr., Ministry of National Education, Chartered Teacher, Tafsir, Kayseri / Türkiye
erciyestefsir@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-1469-1776>
<https://ror.org/00jga9g46>

Makale Bilgisi

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 07/05/2025
Kabul Tarihi : 01/06/2025
Düzeltilme Tarihi: 19/06/2025

Article Information

Article Type : Research Article
Received : 07/05/2025
Accepted : 01/06/2025
Revised : 19/06/2025

Atır

Kılıçaslan, Mustafa. (2025). Kur'anî Perspektiften İsrâiloğulları ve Yahudilik: Kavramsal Bir Analiz ve Anlam İnşası. Antakiyat, 8(1), 66-89

Citation

Kılıçaslan, Mustafa. (2025). Israelites and Judaism From A Quranic Perspective: A Conceptual Analysis and Meaning Construction. Antakiyat, 8(1), 66-89

İntihal | Plagiarism

Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. [Intihal.net](https://intihal.net) - [Turnitin](https://turnitin.com)

This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. [Intihal.net](https://intihal.net) - [Turnitin](https://turnitin.com)

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Mustafa KILIÇASLAN

This study does not require ethics committee approval and the data used has been obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and all studies used were indicated in the bibliography. It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the studies used are cited in the bibliography. Mustafa KILIÇASLAN

Hakem Sayısı | Referees

İki Dış Hakem | Two External Referees

Değerlendirme | Review

Çift Kör Hakemlik | Double Blind Referee

Etik Bildirim | Complaints

ilahiyatdergi@mku.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans | Copyright & License

Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır.

The author own the copyright of your work published in the journal and their work is published under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

¹ Bu makale yazarın “Kur'an Açısından İsrâiloğulları ve Yahudilik” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

İsrâiloğulları ve Yahudilik üzerine yapılan çalışmaların sadece tarihsel boyuta odaklandığı görülmektedir. Bu durum, Kur'an'ın Benî İsrâîl, Kavm-i Mûsâ, Yehûd, Hâdû, Hûden, Ehl-i kitap ve Esbât gibi ayrımlarını göz ardı etmeye yol açmaktadır. Kur'an'ın İsrâiloğulları ve Yahudilerle ilgili anlatımlarını özdeş gruplardan bahsediliyormuş gibi yorumlamak, Kur'an'ın tarihi betimleyen hitabını ihmal etmeye sebep olmaktadır. Kur'an İbrâhim, İsmâil, İshâk, Ya'kûb, Mûsâ, Dâvûd, Süleymân ve Esbât'ın Yahudi olmadığını, onlarla Yahudilik arasında bir ilişki olmadığını vurgulamıştır. Yahudi isimlendirmesi Ya'kûb'un oğullarından Yahuda'ya nisbet edilmiş ve Mûsâ'dan asırlar sonra İsrâiloğulları'nın dinini belirtmek üzere Yahudilik ifadesi kullanılmıştır. Yahudilik, esas olarak Yahudîlilerin dinine işaret eden bir isim olarak değerlendirilmelidir. Kur'an'ın Yahudilerle İsrâiloğulları'nı hitap tercihleriyle birbirinden ayırması, Mekî-Medenî âyetlerin içeriğini şekillendirmiştir. İsrâiloğulları'nın tarihinden bahseden âyetler Mekî sûrelerde yer almış ve Mekke'deki Arap toplumuna ve Müslümanlara bir mesaj olarak sunulmuştur. Bu çalışma, Kur'an'daki bu ayrımları ve hitap tercihlerini analiz ederek İsrâiloğulları ve Yahudilik kavramlarının Kur'an'da nasıl farklı bağlamlarda kullanıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Tevrat, İsrâiloğulları, Yahudilik, Yehûd, Kavm-i Mûsâ.

Abstract

Studies on the Israelites and Judaism seem to focus only on the historical dimension. This situation leads to ignoring the Quranic distinctions such as the Children of Israel, the People of Moses, Yahud, Hadu, Huden, Ahl al-Kitâb and the Tribes. Interpreting the Quranic statements about the Israelites and the Jews as if they were identical groups leads to neglecting the Quranic address that describes history. The Quran emphasizes that Abraham, Ishmael, Isaac, Jacob, Moses, David, Solomon and the tribes were not Jews and that there was no relationship between them and Judaism. The name Jew was attributed to Judah, one of the sons of Jacob, and centuries after Moses, the term Judaism was used to refer to the religion of the Children of Israel. Judaism should be evaluated primarily as a name referring to the religion of the people of Judah. The Quran's distinction between the Jews and the Children of Israel through address preferences shaped the content of the Meccan-Medinan verses. Verses mentioning the history of the Children of Israel were included in Meccan surahs and presented as a message to the Arab community in Mecca and to Muslims. This study aims to reveal how the concepts of the Children of Israel and Judaism are used in different contexts in the Quran by analyzing these distinctions and address preferences.

Keywords: Tafsir, Quran, Torah, Children of Israel, Judaism, Jews, The People of Moses.

GİRİŞ

İsrâiloğulları ve Yahudilik hem tarihsel hem de dinî perspektifle derinlemesine incelenmiş konulardır. Ancak mevcut literatürde bu meselenin ele alınışında bazı önemli eksiklikler bulunmaktadır. Özellikle, Kur'an'ın bu konudaki perspektifinin yeterince dikkate alınmadığı görülmektedir. Yapılan çalışmaların çoğu Dinler Tarihi araştırmacıları tarafından gerçekleştirilmiş, tefsir alanında yapılan çalışmalar ise yetersiz kalmıştır. Örneğin 2019 yılında Kuramer tarafından yayınlanan *"Kur'an'da Yahudiler"* isimli kitapta yer alan bölümlerin yazarları arasında tefsir alanından bir akademisyenin olmaması dikkat çekicidir. Yahudilik

konusunun Kur'an'da nasıl ele alındığını inceleyen bilimsel çalışmaların tefsir araştırmaları içerisinde yeterince yer almaması bu alandaki önemli bir eksikliği ortaya koymaktadır.

Geleneksel olarak İsrâiloğulları ve Yahudilik üzerine yapılan araştırmalar genellikle tarihsel bilgilere ve Eski Ahit metinlerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, İsrâiloğulları'nın tarihsel gelişimini ve Yahudiliğin ortaya çıkış sürecini anlamak açısından değerli olsa da Kur'an'ın bu konudaki özgün bakış açısını göz ardı etme riski taşımaktadır. Bizim çalışmamızın merkezinde ise Kur'an bulunmaktadır.

Mevcut çalışmalardaki bir diğer sorun ise Kur'an'daki İsrâiloğulları ve Yahudilerle ilgili anlatımların bu iki grubun özdeşliği ön kabulü ile yorumlanmasıdır.² Bu durum, Kur'an'ın tarihsel betimlemelerinin ihmal edilmesine yol açmaktadır. Bu çalışma ise Kur'an'ın Benî İsrâîl, Kavm-i Mûsâ, Yehûd, Hâdû, Hûden, Ehl-i kitap ve Esbât gibi çeşitli kavramları kullanarak tarihsel ve teolojik ayrımları nasıl ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir.

Kur'an'ın İsrâiloğulları ve Yahudilikle ilgili yaklaşımını inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar şunlardır: Fatih Kesler *"Kur'an'da Ehl-i Kitap"*; Servet Zeyrek *"Kur'an'da İsrâiloğulları ve Yahudiler"*; Kuramer *"Kur'an'da Yahudiler"*; Remzi Kaya, *"Kur'an-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitap"*; Salih İnci, *"Dinleri kelimeler üzerinden okumak: İsrâîl (لأشوي) Örneği"*; Salime Leyla Gürkan, *"İsrâîl ve Ya'kûb isimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme"*; Yasin Meral, *"İsrâîl Kim? -Kur'an'da Geçen İsrâîl'in Kimliği Üzerine Bir Araştırma-"*.

Fatih Kesler'in *"Kur'an'da Ehl-i Kitap"* isimli çalışması Yahudilik, Hristiyanlık ve Sâbîlik üzerine genel bir araştırma olup, Yahudiliği büyük oranda semavî bir dinin tahrifi ve Yahudileri Kur'an'daki olumsuz kişiliği üzerinden ele almıştır.³ Servet Zeyrek tarafından hazırlanan *"Kur'an'da İsrâiloğulları ve Yahudiler"* isimli çalışmada sadece "İsrâîl" ve "Yahudi" lafzı ele alınmış, Kur'an'da bu kelimelerin geçtiği âyetlere yer verilmiştir. Bu iki ismin ayrımında Babil sürgününün esas alındığı tespit edilmiştir.⁴ Kuramer tarafından basılan *"Kur'an'da Yahudiler"* isimli çalışma ise Dinler Tarihi disiplini içerisinde hazırlanmış olup, kitabın ilk bölümünün yazarı Prof. Dr. Salime Leyla Gürkan, Kur'an'daki Yahudilerle ilgili kavramsallaştırmaya önemli bir katkı sağlamış ve bir kavramsal çerçeve oluşturmuştur. Bu önemli çalışmada en dikkat çekici kısımlar "İsrâiloğulları'na/Yahudilere" şeklindeki ifadelerdir. Ayrıca Kur'an'da, İsrâiloğulları ve Yahudilerden bahseden âyetlerin Mekki-Medenî sûrelerdeki dağılımları hakkında bilgi verilirken sayısal veriler aktarılmıştır. Ancak Kur'an'da İsrâiloğulları'ndan ve Hz. Mûsâ'dan bahseden âyetlerin neden Medine'de değil de Mekke'de yer aldığı yeterince tahlil edilememiştir. Söz konusu durumun sebebi olarak Mekke dönemindeki Müslümanların Yahudilerle temas kurmamış olması gösterilmiştir.⁵ Hâlbuki Kur'an burada bir tavır ortaya koymuş ve nüzul süreci Kur'an mesajının aktarılmasında işlevsel bir diyalektiği sağlamıştır.

² Mehmet Tatar, *Kur'an'da Yahudiler* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 123.

³ M. Fatih Kesler, *Kur'an'da Yahudiler ve Hristiyanlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1993).

⁴ Servet Zeyrek, *Kur'an'da Yahudilik ve İsrâiloğulları* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2017).

⁵ Ömer Faruk Harman vd., *Kur'an'da Yahudiler* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 31-33.

Bunun yanı sıra eserde İsrâiloğulları/Yahudi özdeşliğinin Medenî sûrelerde yer aldığı belirtilmesi de problemli gözükmetedir.⁶

Öte yandan Kur'an'daki "yehûd" ve "Hâdû" lafızlarının Babil sürgünü dönüşü politesit inancı terk eden Yahwist Yahudileri belirtmek üzere kullanılan bir ayrım olduğu ifade edilmektedir.⁷ Buna göre "Yehûd", "Hûd" ve "Hâdû" kelimeleri dinî anlamda Yahudileri ifade etmek üzere müştereken kullanılmaktadır.⁸ Oysa Kur'an bu lafızları kullanırken hem İsrâiloğulları/Yahudi özdeşliğini iptal etmekte hem de "Yehûd"a bir reddiyede bulunmakta ve "Hâdû" kelimesi ile "Yehûd" arasında önemli bir ayrım yapılmaktadır.

Remzi Kaya'nın "*Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitap*" adlı makalesinde Ehl-i kitap kavramının lügat ve terim manası verilmiş ve Kur'an'da yer alan dinler hakkında kısa bilgiler aktarılmıştır.⁹

Salih İnci'nin "*Dinleri kelimeler üzerinden okumak: İsrâil (לְאִרְשִׁי) Örneği*" adlı makalesinde ise "İsrâil" kelimesinin Tevrat ve Kur'an'daki mukayesesi ele alınmıştır. Bu makalede İslami kaynaklarda "İsrâil" kelimesinin Tevrat'tan alınan bilgilerle açıklandığı belirtilmektedir.¹⁰

Salime Leyla Gürkan, "*İsrâil ve Ya'kûb İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme*" adlı makalede "İsrâil" ve "Ya'kûb" kelimelerini Tevrat üzerinden analiz etmiştir.¹¹

Yasin Meral, "*İsrâil Kim? -Kur'an'da Geçen İsrâil'in Kimliği Üzerine Bir Araştırma-*" isimli makalesinde "İsrâil" kelimesinin araştırılmasında merkezde Tevrat'ın değil Kur'an'ın yer alması gerektiğini belirtmiştir. Meral'in Kur'an araştırmacıları için yapmış olduğu Kur'an metnine dönüş daveti çok önemlidir. Makalede "İsrâil" olarak Kur'an'da geçen kişinin Ya'kûb peygamber olup olmadığı tartışılmıştır.¹²

Yukarıda İsrâiloğulları ve Yahudilik konusunun Kur'an merkezli olarak değerlendirilmesine dönük çalışmalar içerisinde "Ehl-i kitap" kavramını ele alan M. Fatih Kesler ve Remzi Kaya'nın eserleri dışında diğer yayınların dinler tarihi araştırmacıları tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Tefsir disiplini içerisinde de konunun ele alınması önem arz etmektedir.

⁶ Harman vd., *Kur'an'da Yahudiler*, 50.

⁷ Harman vd., *Kur'an'da Yahudiler*, 58.

⁸ Harman vd., *Kur'an'da Yahudiler*, 59.

⁹ Remzi Kaya, "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitap" *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19:19 (2005), 31 – 48.

¹⁰ Salih İnci, "Dinleri kelimeler üzerinden okumak: İsrâil (לְאִרְשִׁי) Örneği", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (2019) 17, 273-287.

¹¹ Salime Leyla Gürkan, "İsrâil ve Ya'kûb İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 38 (2017), 233-244.

¹² Yasin Meral, "İsrâil Kim? -Kur'an'da Geçen İsrâil'in Kimliği Üzerine Bir Araştırma-", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 65:2 (2024), 923-966.

Kur'an merkezli bir yaklaşımla konunun ele alınması, kavramsal çerçeve analizinin yapılması, Kur'an'da, tarihsel ve teolojik ayrımların vurgulanması gerekmektedir. Çalışmamız, Kur'an'da geçen İsrâiloğulları ve Yahudilikle ilgili farklı kavramları (Benî İsrâîl, Kavm-i Mûsâ, Yehûd, Hûden, Hâdû, Ehl-i kitap, Esbât vb.) analiz ederek bu kavramların Kur'an'daki kullanım bağlamlarını ve İsrâiloğulları-Yahudi ayrımındaki rollerini ortaya koymaktadır.

BULGULAR

1. Kur'an'ın Hitabında İsrâiloğulları-Yahudi Ayrımı

İsrâiloğulları'nın anlatıldığı âyetleri yorumlamaya çalışan tefsirlerimizde en çok karşılaştığımız sorunlardan biri İsrâiloğulları-Yahudi ayrımının yeterince dikkate alınmamasıdır. Kur'an anlatımlarında İsrâiloğulları ile Yahudileri ele alan her âyetin, bağlama göre farklı kavramlar kullandığını görmekteyiz. Bu bilinçli tercihin haddi zatında İsrâiloğulları ve Yahudileri iki ayrı topluluk olarak gördüğünü tespit edebiliriz. Bunun kanıtı ise Kur'an'ın Mekî ve Medenî âyetlerdeki hitap biçimleri, Hz. Mûsâ kıssasının anlatıldığı bölümlerdeki tercihler ve Hz. Muhammed dönemindeki muhataplarla ilgili yapılan adlandırmada bulunabilmektedir. Kur'an'ın söylemlerinde örneğin “*sizi diğer topluluklara üstün kıldığımı hatırlayın.*”¹³ hitabının geçtiği her yerde Yahudilere değil de İsrâiloğulları'na atfedilmesi söylemimizi desteklemektedir.

Kur'an'da Tûr dağındaki ahitleşmeden bahseden âyette¹⁴ sözü edilen kimselerin Yahudiler olduğunu ifade etmek hem tarihsel açıdan hem de Kur'an'ın yaklaşımı açısından doğru değildir. Âyette Mûsâ peygamber dönemindeki bir hadiseden bahsedilmektedir. Mûsâ peygamber'in MÖ. XIII. yüzyılda yaşadığını dikkate aldığımızda¹⁵ Yahudileri o dönemde yaşayan insanlar olarak düşünmek anakronizmin tuzağına düşmek demektir. Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz ki Yahudiler ile Mûsâ kavmi arasında hiçbir ilişki bulunmamaktadır.¹⁶ Yukarıdaki âyette “İnandık ve isyan ettik” diyen kişilerin Mûsâ kavminden kimseler yerine Yahudiler olarak anlaşılması bizi Yahudilerin kendilerini İbrâhim ve torunu Ya'kûb'a dayandırma idealarını kabul etmeye götürecektir.¹⁷ Oysa Kur'an Ya'kûb ve torunlarının Yahudi olmadıklarını belirtmektedir.¹⁸ Kur'an açısından İbrâhim, İshak ve Ya'kûb'un torunları olan Esbât, Yahudi değil birer Müslüman Hanıftırlar.

¹³ el-Bakara 2/47, 122; el-A'râf 7/140.

¹⁴ el-Bakara 2/93. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, 1992), 1/348.

¹⁵ James K. Hoffmeier, *İsrail in Egypt: The Evidence for the Authenticity of the Exodus Tradition* (New York: Oxford University Press, 1996), 42; 124; 130-148. Ahmet Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınevi, 2019), 316.

¹⁶ Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, 316.

¹⁷ Yahudi ve Hristiyan geleneğinin İbrâhim ve diğer peygamberlere kendilerini dayandırma iddialarını Kur'an tamamen reddetmekte ve “*Siz mi iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?*” (el-Bakara 2/140) demekle bütün peygamberler silsilesini İslâm'a mal etmektedir. Adil Çiftçi, *Fazlur Rahman ile İslâm'ı Yeniden Düşünmek* (Ankara Okulu Yayınları, 2015), 100.

¹⁸ el-Bakara 2/140; Bir görüşe göre dünyada üç büyük gelenek bulunmaktadır. Bunlar: Mistik gelenek, Filozofik gelenek ve Profetik (Nebevî) gelenek. Mistik gelenek, Doğu'nun büyük din ve öğretilerini kapsamaktadır. Filozofik gelenekte ise Eski Yunan'da ortaya çıkan inançlar yer almaktadır. Profetik (nebevî) gelenek

Kur'an'a göre İsrâiloğulları ve Yahudi tarihini dörde ayırmamız mümkündür. Bunlardan birincisi İbrâhim peygamber ile başlayıp Ya'küb peygambere kadar uzanan dönemdir. Bu dönem, MÖ. XX. yüzyıldan başlayıp Ya'küb peygamberin Filistin'den ayrılışına tekabül eden MÖ. XVII. yüzyıla kadarki süreçtir. İbrâhim'in torunu Ya'küb'u içine alan bu kısım (İbrâhim, İshak ve Ya'küb) İsrâiloğulları tarihinin ilk devrini ifade etmektedir.¹⁹

Ezrâ tarafından Bâbil'den getirilen Tevrat kopyası²⁰ açısından bugünkü Yahudiler 3700 yıl önce yaşamış olan Ya'küb'un oğullarıdır. Hatta daha ileri giderek İbrâhim'in Yahudi olduğunu dile getirmektedirler. Ezrâ, sadece Yahudilerin dinî ve sosyal yaşantılarına ilişkin katı kurallar ihdas etmekle kalmamış,²¹ kaybolan Tevrat'ın kopyası üzerinde birtakım değişiklikler yapmıştır.²² Öyle ki Ezrâ'nın Tevrat'ı mucizevî bir biçimde yeniden yazdığı ve onu okuma parçalarına (peraşa) ayırdığı söylenmiştir.²³

Tevrat tenkit geleneğinde, Tevrat'ın Mûsâ tarafından değil daha sonraki yıllarda yaşamış başka biri tarafından yazıldığını belirtenler olmuştur.²⁴ Tevrat'ın Mûsâ tarafından yazıldığını kabul edenler, ona sonradan bazı eklemeler yapıldığını, dolayısıyla Tora'nın

Ortadoğu'daki ilâhî kökenli dinleri içermektedir. Bu tasnife göre Yahudilik ve Hristiyanlık profetik gelenekte yer alan dinler arasında gösterilmektedir. Buna göre kökenini İbrâhim peygambere dayandıran Yahudilik İbrâhimî dinler kategorisinde değerlendirilmektedir. Kur'an İbrâhim'in Yahudi olmadığını haber vermektedir. Hal böyleyken böyle bir sınıflamanın yapılması problemlidir. Söz konusu tasnif üzerinden Yahudilik İslam'la birlikte ilâhî dinler arasında gösterilmektedir. Bu sınıflamada Yahudiliğin mistik/filozofik temele dayalı olarak geliştiği ve bir grubun üstünlüğü esasına dayalı olarak şekillendiği hususlarının göz ardı edildiği anlaşılmaktadır. Kadir Canatan, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm, Tez, Antitez ve Sentez* (İstanbul: Beyan Yayınevi, 2020), 15-19; İbrâhim'i, Yahudilik tarihinin ilk önemli kişisi olarak ele almak Kur'an'ın yaklaşımıyla örtüşmemektedir. Hüseyin G. Yurdaydın-Mehmet Dağ, *Dinler Tarihi* (Ankara: Gündüz Matbaacılık, 1978), 170; Mustafa Göregen, *Müslüman-Yahudi Polemikleri* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014), 32.

¹⁹ Âl-i İmrân 3/84; en-Nisâ 4/163; Yûsuf 12/38, 111; el-Ankebût 29/27. Bu âyetlerde İbrâhim, İshak ve Ya'küb atalar olarak zikredilmekte ve Ya'küb Peygamberden hemen sonra Esbât'tan bahsedilmektedir.

²⁰ Ezrâ, Bâbil'den Tevrat'ın kopyasıyla dönmüş ve Yahudılara tebliğ etmiştir. Yahudîler/Yahudiler bu kitaptan habersizdi. Ezrâ daha Bâbil'deyken kutsal kitap hakkında bilgi sahibi olmuştur. Goldenberg, *Origins of Judaism* (New York: Cambridge University Press, 2007), 107-108; Bir başka görüşe göre Nabukadnezar tarafından Tevrat yakılınca, onun bir kopyasını Sarukha isimli kişi toprağa gömmüştür. Bu Tevrat'ın gömülü olduğu yeri yalnızca Ezrâ biliyordu. Bâbil dönüşü Ezrâ insanları gizli yere götürdü ve Tevrat'ın kopyasını çıkardı. <https://www.alim.org/history/prophet-stories/26/3/> (Erişim 02 Nisan 2025); <https://islamawareness.net/Prophets/uzair.html> (Erişim 02 Nisan 2025).

²¹ Ezrâ'nın getirmiş olduğu yeniliklerden bazıları şunlardır: yabancı evliliklerin sonlandırılması, Levililere erzak temini ve dağıtımının kabul edilmesi, Cumartesi yasağına harfiyen uyulması, yedinci ayda çadırlar kurup Sukot'un kutlanması. Ali Osman Kurt, *Erken dönem Yahudi tarihi: (Yahudiliğin mimarı Ezrâ)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 202.

²² Ezrâ'nın Tevrat üzerindeki değişiklikleri, Yahuda'nın diğer bütün boyların önüne geçirilerek merkeze oturmasını sağlamıştır. Böylece Babil sürgünü dönüşü Yahudiliğin merkezi Yahuda devleti olmuştur. Daha sonra Yahudilik Yahudîlerin dini olarak teşekkül etmiştir. Ezrâ Yahudîlerin gönlünde eşsiz bir saygı ve itibar kazanan bir figürdür. Onlar tarafından en derin takdir ve aşırı övgülerle anılmaktadır. Ezrâ, Tevrat'ın günümüzdeki biçimi ve içeriği üzerinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, sonraki Yahudilikte hâkim olacak olan resmi ve standart din kurumunun kurucusu olarak kabul edilmektedir. Talmut geleneği, Ezra'nın hüküm ve içtihatlarını Mûsâ kanunları ile eşdeğer görmektedir. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal Tefsir*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 437-438.

²³ Sa'adya Gaon, *Tefsîru't-tevrât bi'l-a'rabiyye Tevrat (Tora) Tefsiri*, çev. Nuh Arslantaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2018), 1/66; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 2/758.

²⁴ Gaon, *Tefsîru't-tevrât bi'l-a'rabiyye*, 68.

tamamen Mûsâ'nın kaleminden çıkmadığını belirtmiştir. Üstelik bu eklemeler ilâhî bir yönlendirme sonucunda gerçekleşmiştir.²⁵ Böylece Tevrat, yeni haliyle Ezrâ tarafından Yahudilerin kutsal kitabı olarak sunulmuştur.²⁶

Yahudilik dini ve bunların müntesipleri anlamındaki “Yahudi” kavramı milattan önce altıncı yüzyılda icat edilmiştir.²⁷ Kur'an tüm peygamberlerin tevhid mücadelesi yürüttüklerini onların hepsine gelen dinin ortak ifadesinin İslâm olduğunu açıklamaktadır. Bu yönüyle bakıldığında Nûh, İbrâhim, İshak, Ya'küb, Mûsâ, İsâ ve Muhammed Allah'a teslim olmuş birer Müslüman'dır. Mûsâ'dan 800 yıl sonra kaleme alınmış olan Tevrat, Mûsâ'ya Sînâ Dağında Allah tarafından vahiy edilmiş Tevrat'tan farklıdır.

İkinci devir ise Ya'küb peygamberin oğullarıyla birlikte Kenan'dan Mısır'a gerçekleştirdikleri göç hadisesiyle başlamaktadır. Ya'küb Peygamber Kur'an'da İsrâil lakabıyla anılmaktadır. Ya'küb'un oğullarından biri olan Yûsuf peygamber, kardeşleri tarafından kuyuya atılmış ve sonraki süreçte Mısır dönemi başlamıştır.

Yûsuf ve kardeşleri yaklaşık 400 yıl Mısır'da yaşam sürmüşlerdir. Bu süre zarfında Ya'küb oğulları yüzyıllar içerisinde Mısır'daki halklarla kaynaşmış ve çoğalmışlardır. Siyasî yapıda da büyük değişimler yaşanmış, yönetim Suriye menşeli Hiksoslardan,²⁸ Mısır menşeli Firavun'lara geçmiştir.²⁹ Kur'an'da İsrâiloğulları'nın bu dönemini kapsayan âyetlerin sayısı oldukça azdır. Bu âyetlerde İsrâiloğulları'nın âlemlere üstün kılındığı, kendilerine nimetler verildiği, onlardan Allah'ın yolundan ayrılmamaları üzerine söz alındığı ve kendi içlerinden peygamberler çıkarıldığı şeklindeki vurgular öne çıkmaktadır. Bu bağlamda İsrâiloğulları ifadesinin geçtiği âyetler Ya'küb oğullarının Mısır'a girişi ile başlayan ve bu yönüyle en erken Mısır tarihine atıf yapan âyetlerdir.³⁰

²⁵ Gaon, *Tefsîru't-tevrât bi'l-a'rabiyye*, 68.

²⁶ Stephen h. Travis, *The Bible as a Whole* (Yy: The Bible Reading Followship, 1994), 150.

²⁷ Yahudîların inancını ifade etmek üzere “Yahudilik” kavramı, Babil esareti esnasında ortaya çıkmıştır. İsmail Taşpınar, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 57.

²⁸ Hiksoslar, dinamik bir politika ve üstün silah ve savaş yöntemleriyle Suriye ve Filistin'deki kabilelerin liderliğini ele geçiren küçük bir yöneticiler sınıfıydı. MÖ. 1750 yılında Suriye ve Filistin'i kasıp kavuran bu göçebe Asyalılar, on yıl boyunca kademeli olarak Mısır'a girmeye başladılar. Batı Sâmi kökenli olan Hiksoslar, zamanla Mısır'a yerleşmiş ve MÖ. 1630'da tamamen yabancılardan oluşan ilk hanedanlarını kurmuşlardır. Hiksos hanedanlığı altı kraldan oluşmakta ve Mısır'ın 15. ve 16. hanedanlıklarını yönetmişlerdir. Asyalı kabile reislerinden oluşan bu grup, güneybatı Asya'nın kabile üyeleriyle birlikte Mısır'ın kuzeydoğu sınırına baskın düzenleyerek yönetimi ele geçirmiştir. Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmaz (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 77; Marc Van De Mieroop, *A History of Ancient Egypt* (New York City: Wiley-Blackwell, 2021), 127; Hiksoslar Mısırlılar tarafından işgalci güçler olarak değerlendirilmişlerdir. Bu algının neticesinde XVIII. Sülale zamanında Kral Ahmose Mısır'ı yabancı boyunduruğundan kurtarmış ve Hiksosları ülkeden kovmuştur. Böylece XIX. Sülaleye mensup Firavun hanedanı önceki Hiksos yönetiminin aksine millileştirme politikası izlemiş ve İsrâiloğulları için sıkıntılı süreç başlamıştır. Margaret R. Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt* (New York: Revised of Edition, 2002), 175; William C. Hayes, *The Scepter of Egypt* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1959), 3; Toby Wilkinson, *Eski Mısır MÖ. 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal (İstanbul: Say Yayıncılık, 2013), 255-256; Nuh Arslantaş, *Emevîler Döneminde Yahudiler* (İstanbul: Gökkuşbu Yayinevi, 2005), 22.

²⁹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınevi, 2003), 1/547.

³⁰ Harman vd., *Kur'an'da Yahudiler*, 35.

Üçüncü dönem ise Mûsâ ile başlayıp Mısır'dan çıkışı içine alan dönemdir. Bu devrin esas teması, Mısır'dan çıkış hadisesi üzerine kuruludur. Kur'an'da bu dönemi ifade eden âyetler çoğunlukla Mûsâ kıssasının ele alındığı âyetlerdir. Bu âyetlerde; Firavun ile Mûsâ'nın mücadelesi, İsrâiloğulları'nın yaşadıkları zulümler, Mısır'dan çıkışları akabinde yaşadıkları çöl hayatı, kendilerine ikram edilen nimetler, burada gerçekleşen birtakım vahye aykırı davranışlar ve çölde geçen kırk yılın kutsal topraklara yolculukla neticelenen seyri ele alınmıştır. Yine bu âyetlerde İsrâiloğulları'nın Mûsâ'dan put talep etmeleri, buzağıya tapmaları, Allah'ın nimetlerine nankörlük etmeleri ve geçmişte verdikleri bazı sözleri tutmamaları anlatılmaktadır.³¹

Kur'an ayrıca bu dönemi ifade etmek için “Mûsâ Kavmi” ibaresini kullanmaktadır.³² Mûsâ'nın ölümünden sonraki süreçte İsrâiloğulları'nın bir kısmı tevhid ilkesine aykırı bir yol izlemiştir. Dâvûd ve Süleyman peygamberlerin ardından İsrâil ulusu Yahuda ve İsrâil krallığı olmak üzere iki krallığa bölünmüştür.³³ Bu krallıkların yıkılmasıyla birlikte pek çok İsrâil boyu tasfiye edilmiş ve Bâbil'in işgali sonrasında Tevrat bütünüyle kaybolmuştur. Böylece Yahuda, kabileler arasında egemen bir konuma geçmiştir.³⁴ İşte bizim üçüncü dönem adını verdiğimiz bu safha da böylece sona ermiştir.

Dördüncü dönem ise, Bâbil'den dönen yazıcı Ezrâ liderliğinde bazı kâhinlerin kaybolan Tevrat'ın kopyası üzerinde değişiklikler yaptıkları ve yeni bir Tevrat vücuda getirdikleri MÖ. VI. yy'da başlamaktadır. Pers kralı Kyros'un fermanı ile Kudüs'e gelen Ezrâ, ikinci mabedin yapımına katkıda bulunmuş ve Tevrat'ın yeniden oluşmasını sağlamıştır. Ezrâ, Yahuda'da yaşayan Yahudiler arasında sözlü yorumu ile birlikte tamamen unutulmuş Tevrat'ı, Bâbil'den gelip yeniden oluşturmuştur.³⁵ Burada Tevrat'ın yeniden oluşturulmasındaki kastın, Ezrâ'nın yorulmaksızın kırk gün müddetince beş yazıcıya “yeni harf karakterli” Tevrat'ı yazdırması olduğu da söylenmiştir.³⁶ “Yazıcılar, bu yeni harfleri anlamadan Ezrâ'nın sözlerini yazmışlardır.”³⁷

Yahuda Devleti'nin bakiyelerinden Ezrâ önderliğinde Yahudılara has kılınan “Yahudilik Dini” tesis edilmiştir.³⁸ Ezrâ, Yahudi toplumunu millî ve dinî bir kimlik ile buluşturmaya amaçlamıştır.³⁹ Yani üç yeni ile yepyeni bir zaman dilimine geçilmiş olmaktadır. Yeni Tevrat,

³¹ el-A'râf 7/138; el-Bakara 2/51-54, 83; el-A'râf 7/148-152; Tâhâ 20/86-98.

³² el-A'râf 7/155, 159.

³³ “Üç yıl Davut'la Süleyman'ın izinde yürüyen bu kişiler, Süleyman oğlu Rehavam'ı destekleyerek Yahuda Krallığı'nı güçlendirdiler.” 2. Tarihler 11:17; John MacArthur, *Ezrâ and Nehemiah Israel Returns from Exile* (America: Thomas Nelson Publishers, 2016).

³⁴ “Yahuda kardeşleri arasında en güçlü olanı, önderlik hep onun soyundan çıktı.” 1. Tarihler 5:2.

³⁵ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (Ankara: Seba Yayıncılık, 1997), 88.

³⁶ Judah Nadich, *Jewish Legends of the Second Commonwealth* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1983), 23; Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 88.

³⁷ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 88.

³⁸ Pers kralı Kyros'un MÖ. 538 yılında Bâbil'de sürgün hayatı yaşayanların kendi yurtlarına dönmelerine imkân tanıyan kararı üzerine Ezrâ, Kudüs'e dönmüş ve burada aldığı radikal kararlarla Yahudiliği icat etmiştir. Bob Becking, *Ezrâ, Nehemiah and the Construction of Early Jewish Identity* (Germany: Forschungen Zum Alten Testament, 2011), 8.

³⁹ Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, 130.

yeni bir ırk olarak Yahudi kavmi ve nihayetinde yeni bir din olan Yahudilik kurulmuştur. Bu dinin mimarı olarak Ezrâ kabul edilmiştir.⁴⁰ Bu nedenledir ki “Ezrâ’nın adı Yahudiliğin başlangıcıyla ilişkilendirilmiştir.”⁴¹ Nitekim Kur’an’da da bu dönüşümün izlerini yansıtan kavramsal ayrımlar dikkat çekicidir. Kur’an’da Yahudilerin bir kısmını tanımlamak için kullanılan “Yehûd” ifadesi, genellikle Ezrâ önderliğinde miladını MÖ. 6. yüzyılda bulan, millî ve dinî kimlik temelinde şekillenen Yahudilik dinine mensup grubu belirtmektedir.

2.Tahrif Edilmiş Ahit Anlayışının Kur'an'daki "Yehûd" Hitabına Etkisi

Kur’an’da ahit kavramı tek taraflı bir vaat olmanın ötesinde hem Allah’ın insanlar ve peygamberlerle hem de insanların kendi arasındaki ahitleşmeleri ile ilgili olarak geniş bir kapsamda ele alınmıştır.⁴²

Ahitleşmenin çift yönlü bir faaliyet olması beraberinde sorumluluk prensibini doğurmuştur. Yüce Allah “*Hani bütün peygamberlerden; senden, Nûh’tan, İbrâhim’den, Mûsâ’dan, Meryem oğlu İsmâ’îl’den sadâkat sözü almıştık, onlardan ağır sorumluluk taşıyan bir söz almıştık.*”⁴³ buyurarak “ağır sorumluluk” vurgusunda bulunmuştur. Sorumluluk ve sözleşme arasındaki alaka bütün peygamberlerin şahitliğinde tüm insanlığa sunulmuştur. Bu nedenledir ki peygamberler ayırım gözetilmeksizin Allah’ın seçkin kulları olarak kabul edilmiştir.⁴⁴ Fakat peygamberlere ilişkin bu seçkin olma hali onların sorumluluk duygusunu ortadan kaldırmamaktadır. Dini ayakta tutma, dinde ayrılığa düşmeme ve doğruluktan ayrılmama noktasında onlardan sağlam söz alınmıştır.⁴⁵

Allah, İsrâiloğulları’na vermiş olduğu sözü onların ahitlerine sadık kalma koşuluna bağlamıştır. Yani onlarla yapılan ahitleşme her durumda geçerli olan koşulsuz bir taahhüt değildir.⁴⁶ Öyle ki İsrâiloğulları sözlerinde durmadıkları takdirde kendilerine vaat edilen unsurlar da devre dışı kalmıştır.⁴⁷

Ahit kavramının tahrifi ile Kur’an’da yer alan “yehûd” hitabı arasında ilişki bulunmaktadır. İsrâiloğulları’ndan Yahudiliğe geçişte ahit anlayışı çok önemli bir yer tutmaktadır. “Yehûd”un yalnızca kendilerini doğru yolda görmeleri,⁴⁸ kendilerini Allah’ın oğulları ve sevgilileri olarak kabul etmeleri⁴⁹ ve Üzeyir’in Allah’ın oğlu olduğunu söylemeleri,⁵⁰ onların ahit kavramı üzerindeki tahrifatları ile yakından ilişkilidir. Burada ‘Yehûd’ ifadesi, ahit tahrifi bağlamında önemli bir anlam kazanmaktadır. “Yehûd” söylemi, etnik bir tanımlama

⁴⁰ Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, 125.

⁴¹ Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, 201.

⁴² el-Bakara 2/40; Âl-i İmrân 3/77; el-Mâide 5/1; Mü’minûn 23/8.

⁴³ el-Ahzâb 33/7.

⁴⁴ en-Nisâ 4/163.

⁴⁵ eş-Şûrâ 42/13.

⁴⁶ el-Bakara 2/40.

⁴⁷ el-Bakara 2/63-64; el-Mâide 5/12.

⁴⁸ el-Bakara 2/113.

⁴⁹ el-Mâide 5/18.

⁵⁰ et-Tevbe 9/30.

olmanın ötesinde, belirli bir inanç ve davranış biçimini içermektedir. Bu davranış biçiminin temelinde ise ahdin tahrifi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sapmalar yatmaktadır. Kur'an'ın müminlere düşmanlıkta en ileri gidenlerin "Yehûd" olduğunu belirtmesi, "Yehûd"un ahit anlayışlarındaki sapmanın boyutlarını göstermesi açısından önemlidir.⁵¹

Kur'an'ın ahit kavramına yüklediği anlam Yahudilikte ters yüz edilmiş ve böylece Yahudilik aşkın tanrı anlayışını dünyayla mümkün olan tek bağlantı noktası olarak belirleyerek "ideal"i bağımlılık ilişkisine indirgemıştır. Öyle ki Yahudilik düşüncesinde tanrı ilâhîliğini, İbrâhim'in tek dostu olması ve diğerlerine karşı duyduğu nefretten almıştır. Diğer halklardan yabancılaşma ve kaybolmuş birliğin yeniden kazanılması yolunda atılan adımlarla tarihî gelişim evreleri hayata geçirilmiştir. Bâtınî Yahudiliğin gelişimiyle birlikte gnostik düşünce Tanrı'nın aşkınlığı üzerinde tesirini göstermiştir.

Mûsâ peygamberin Tanrı'yla yapmış olduğu ahitleşme Yahudi halkının Yahve ile tek taraflı sözleşmesi olarak sunulmuştur.⁵² İbrâhim, İshak, Ya'küb ve Mûsâ peygamberlerin Tanrı'yla olan alakaları köklü biçimde değiştirilmiş ve yeni bir kavramlaştırmaya tabi tutulmuştur. Kul ile Tanrı arasındaki ahitleşme Yahudi halkının diğer kavimlere egemenliğini onayan bir taahhüte dönüştürülmüştür.⁵³ Bu taahhüt peygamberlik geleneğindeki içkin boyutu temsil etmiştir.

İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıkışı (exodus) bir kurtuluş mitiyle buluşturulmuş ve anavatanlarına doğru başlatılan yolculuk Yahudiliğin ütopyik gelecek tahayyülünün başlangıç noktasını oluşturmuştur. Yahudiliğin ideolojik taşıyıcısı kendi sınıfını büyüsel bir inanç kümesine dâhil eden Tanrı tasarımına dayanmaktadır.⁵⁴ Yahudilik inancında Tanrı'nın ve insanın iki yönlü faaliyetini ifade eden "ahit" kavramı, tek taraflı bağlayıcılığı ima eden "taahhüt"le değiştirilmiştir. Bu anlayış Tanrı'nın Yahudileri kayırma yönündeki bir vaadi olarak ele alınmıştır.⁵⁵

Tevrat'a göre Tanrı insanoğlu ile farklı zaman dilimlerinde antlaşmalar yapmıştır. Eski Ahit'teki antlaşmaların teolojik önemi, Tanrı'nın ve insanoğlunun bu antlaşmaların subjeleri olmalarıdır. Söz konusu antlaşmaların ilki Âdem ile yapılan antlaşmadır.⁵⁶

⁵¹ el-Mâide 5/82.

⁵² Neil Asher Silberman-İsrail Finkelstein, *The Bible Unearthed Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts* (New York: Touchstone, 2002), 1-13.

⁵³ İsmâil Râci el-Fârûkî, *Tevhid*, çev. Ejder Okumuş (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2017), 112.

⁵⁴ Brian Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev. Tayfun Atay (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), 135-138.

⁵⁵ Fârûkî, *Tevhid*, 112.

⁵⁶ "RAB Tanrı Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Âdem'i oraya koydu. Ona, "Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin" diye buyurdu, "Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün." Yaratılış 2:15-17.

İkinci antlaşma Nûh peygamber ile yapılmıştır. Buna göre tufan sonrası Tanrı, insanoğlunu yok etmeme sözü vermiştir.⁵⁷

Üçüncü antlaşma ise İbrâhim peygamberle yapılmıştır. Bu antlaşmanın simgesi olarak belirlenen ritüel ise İbrâhim ve soyunun sünnet olmalarıdır. Böylece sünnet, yapılan antlaşmanın belirtisi olmaktadır.⁵⁸

Dördüncü büyük antlaşma ise Sina antlaşmasıdır. Mûsâ peygamber ile yapılan bu sözleşme İsrâiloğulları ile Tanrı arasındaki özel bir antlaşma niteliğindedir.⁵⁹ Hristiyanlığa göre Tanrı son antlaşmayı İsâ ile yapmıştır.⁶⁰

İsrâiloğulları'nın tanrı ile ahitleşmelerinin sembolik önemi Nuh peygamberden başlayarak Yahve'nin tek taraflı bağlayıcılığını ortaya koymaktadır. Tanrı ve insanın iki yönlü bir faaliyetini ifade eden "ahit" kavramı Yahudileri kayırma yönündeki tek taraflı bir vaade dönüştürülmüştür. Bu yönüyle "ahit" olgusu Yahudiliğin merkezî bir kavramı haline gelmiş ve Yahudi teolojisi ahit teolojisi olarak ifade edilmiştir. İsrâiloğulları'nın seçilmişliği meselesi de ahit olgusuyla doğrudan ilişkilidir. Ayrıca Mesîh beklentisi, vaat edilmiş topraklar ve Yahudilerin kurtuluşu⁶¹ gibi Yahudi tezleri ahitleşme ile organik bir bağa sahip olup onun üzerine bina edilmiştir.⁶² Tevrat'a göre Tanrı İsrâiloğulları ile Sînâ dağında Mûsâ aracılığı ile antlaşmak üzere iki taş levha vermiştir.⁶³ Sînâ dağından elindeki iki taş levhayla dönen Mûsâ, Tanrı'nın antlaşma koşullarını içeren ifadeleri İsrâiloğulları ile paylaşmıştır.⁶⁴ Levha üzerindeki

⁵⁷ "Sizinle ve bütün canlı varlıklarla yaptığım antlaşmayı anımsayacağım: Canlıları yok edecek bir tufan bir daha olmayacak." Yaratılış 9:15.

⁵⁸ "Sünnet aramızdaki antlaşmanın belirtisi olacak." Yaratılış 17:1-11.

⁵⁹ "İsrâilliler Mısır'dan çıktıktan tam üç ay sonra Sina Çölü'ne vardılar. Refidim'den yola çıkıp Sina Çölü'ne girdiler. Orada, Sina Dağı'nın karşısında konakladılar. Musa Tanrı'nın huzuruna çıktı. RAB dağdan kendisine seslendi: "Yakup soyuna, İsrâil halkına şöyle diyeceksin: Mısırlılar'a ne yaptığımı, sizi nasıl kartal kanatları üzerinde taşıyarak yanıma getirdiğimi gördünüz. Şimdi sözümü dikkatle dinler, antlaşmama uyarsanız, bütün uluslar içinde öz halkım olursunuz. Çünkü yeryüzünün tümü benimdir." Çıkış 19:1-5.

⁶⁰ Taceddin Kutay, *Sekülerleşmenin Hristiyan Kökleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 103-105.

⁶¹ Yahudiler Dâvûd soyundan bir kurtarıcı beklemektedirler. "Maşiah ben Dâvûd" yani Dâvûd oğlu Mesîh Yahudileri kutsal topraklarda toplayacak, III. Mabedin yapılmasını sağlayacak ve Deccal karakteri olarak tanınan Armilus'u öldürecektir. Yahudilik düşüncesinde Mesîh'in Yahudileri dünyanın efendileri yapacağı ve diğer milletleri onların hizmetine vereceği fikri esastır. Burada önemli olan nokta Yahudilikte Mesîh inancının Yûsuf soyundan alınıp Dâvûd soyuna doğru bir seyir izlemiş olmasıdır. Yûsuf oğlu Mesîh, Deccal (Armilus) tarafından öldürülecek sonrasında ise Dâvûd oğlu Mesîh, Deccal'i öldürerek Yahudilerin kurtuluşunu sağlayacaktır. Yasin Meral, *Yahudi Dinî Literatüründe Mesîh, Deccal ve Gog-Magog* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 21.

⁶² Eldar Hasanov, "Yahudi Kaynaklarında Hz. Nûh'la Ahit", *Uluslararası Hz. Nuh ve Cudi Dağı Sempozyumu*, ed. Hamdi Gündoğar vd. (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2013), 163.

⁶³ "Tanrı Sina Dağı'nda Musa'yla konuşmasını bitirince, üzerine eliyle antlaşma koşullarını yazdığı iki taş levhayı ona verdi." Çıkış 31:18.

⁶⁴ "Sonra antlaşma kitabını alıp halka okudu. Halk, "RAB'bin her söylediğini yapacağız, O'nu dinleyeceğiz" dedi. Musa leğenlerdeki kanı halkın üzerine serpti ve "Bütün bu sözler uyarınca, RAB'bin sizinle yaptığı antlaşmanın kanı budur" dedi." Çıkış 24:7-8.

yazılar bizzat Tanrı tarafından parmağıyla yazılmış ve levhaların iki yüzüne de işlenmiştir.⁶⁵ Bu levhalar ahit sandığı ya da levha sandığı denilen bir bölmede muhafaza edilmiştir.⁶⁶

Tevrat'ta İsrâiloğulları ile yapılan ahitleşme bir antlaşma formunda ele alınmış ve bu akdin belli koşullara bağlı olduğu vurgulanmıştır. Burada iki yönlü işleyen bir ahitleşme söz konusudur. Sonraki süreçte bu ahit Yahudi teolojisini doktrine edenler tarafından iki açıdan köklü olarak değiştirilmiştir. Birinci müdahale, ahitleşmenin İsrâiloğulları ve Mûsâ ile irtibatının koparılarak İbrâhim'e dayandırılması ve böylece Yahudiliğin temel bir prensibi haline getirilmesidir. Böylece hem İbrâhim'le yapılan sözleşme hem de Sînâ dağında Mûsâ ile yapılan ahitleşme Yahudilerin diğer halklar arasından seçilip üstünlüklerinin onaylanması anlamına gelmektedir.

İkinci müdahale ise ahitleşmenin iki yönlü bir faaliyet olmaktan çıkarılarak Tanrı'nın Yahudilere yönelik sonsuza dek sürecek bir taahhüdüne dönüştürülmesidir. Bu durum Tanrı'nın bağlayıcı bir hükümle Yahudilere yönelik onları uluslar arasında mümtaz bir konuma yerleştirmeye matuf söz vermesini ifade etmiştir. Zira Hoşea kitabında ahitleşmenin nasıl bir değişime uğradığını tespit edebilmemiz mümkündür. Rab, Hoşea aracılığı ile konuşmaya başlamış ve *"Git, kötü bir kadınla evlen, ondan zina çocukların olsun. Çünkü ülke halkı benden ayrılarak adice zina ediyor."* diyerek Tanrı ile İsrâiloğulları arasındaki ahitsel ilişkiyi sonlandırmıştır.⁶⁷ Rab İsrâil krallığının sonunu getireceğini onların yerine Yahuda soyuna merhamet edeceğini bildirmiştir.

Evlilik metaforu üzerinden tanrının ahdinin yön değiştirmesiyle Yahuda soyu tek taraflı bir bağlayıcılığın baş aktörü haline gelmiştir.⁶⁸ Böylece İsrâilliler ahitleşmenin dışında tutulmuş ve Yahuda bütün İsrâil kabilelerini temsil eder hale gelmiştir. Öyle ki İsrâil krallığı zina, yalan, adam öldürme, hırsızlık ve zorbalık gibi pek çok günahın işlendiği bir yer olarak tasvir edilmiştir.⁶⁹

Yahuda soyu ise bu fuhşiyâtın dışında tutulmuştur. *"Ey İsrâil, sen zina etsen de Yahuda suç işlemese bari."*⁷⁰ denilerek Yahuda'dan yana bir tavır sergilenmiştir. Böylece Tevrat'ın redakte edilmesinde birleştirilen Yahvist metin ile Elohist metin Yahuda üzerinden ayrılmıştır.

71

⁶⁵ "Musa döndü, elinde antlaşma koşulları yazılı iki taş levhayla dağdan indi. Levhaların ön ve arka iki yüzü de yazılıydı. Onları Tanrı yapmıştı, üzerlerindeki oyma yazılar O'nun yazısıydı." Çıkış 32:15-16.

⁶⁶ "Kapağı sandığın üzerine, sana vereceğim taş levhaları ise sandığın içine koy. Seninle orada, Levha Sandığı'nın üstündeki Keruvlar arasında, Bağışlanma Kapağı'nın üzerinde görüşeceğim ve İsrâilliler için sana buyruklar vereceğim." Çıkış 25:21-22.

⁶⁷ Hoşea 1:2.

⁶⁸ Fârukî, *Tevhid*, 112.

⁶⁹ "Ey İsrâilliler, dinleyin RAB'bin sözünü, çünkü RAB'bin davası var bu ülkede yaşayanlarla; "Yok olmuş sevgi, sadakat, Tanrı bilgisi. Lanet, yalan, adam öldürme, hırsızlık, zina almış her şeyin yerini. Zorbalık ediyorlar, Kan üstüne kan döküyorlar." Hoşea 4:1-2.

⁷⁰ Hoşea 4:15.

⁷¹ Yahvist kaynağa dayanan metinler için (J), Elohist kaynağa dayanan metinler için (E) adı verilmiştir. Araştırmacıların bu sınıflamasında coğrafi bağlantı, dinî semboller ve çeşitli kabilelerin oynadıkları roller etkili

Tevrat'da Nûh, İbrâhim ve Mûsâ ile yapılan ahitleşme Bâbil sürgünü sonrası Yahudi teolojisinde Yahuda'yla yapılan sözleşme boyutuna taşınmıştır. Yahuda oymağı bütün İsrâil'in temsilcisi olarak takdim edilmiştir. Kutsallık tutkusu ahitleşmeyi bir kavmin Tanrı'dan aldığı teminata çevirmiştir. Tanrı'nın kutsallığı yanında ondan neşet eden bir halkın kutsallığı konusu gündeme gelmiştir. Hoşea kitabındaki değişim sonucunda Tanrı, İsrâil'in ulusal formunu yeniden kuracağını ilan etmiştir.⁷²

Kur'an ve Tevrat arasında ahit üzerinden yapılan bu mukayese, Kur'an'ın hitap düzeyinde Yahudilerle ilgili kavramları hangi bağlamsal saiklerle kullandığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Kur'an'da geçen 'Benî İsrâîl', 'Kavm-i Mûsâ', 'Esbât', 'Hâdû', 'Hûden', 'Ehl-i kitap' ve 'Yehûd' gibi ifadelerin ve İsrâiloğulları'ndan Yehûd'a geçiş sürecinin doğru anlaşılmasında ahit tahrifi eylemi kilit bir rol oynamaktadır. Bu tahrifatın sadece metinsel değişikliklerle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda ahdin ruhunu ve amacını saptırmayı da içerdiği anlaşılmaktadır. Kur'an bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Şimdi siz hâlâ, onların -içlerinden bir grup, Allah'ın kelimini dinleyip anladıktan sonra onu bile bile tahrif edip dururken- size inanmalarını mı istiyorsunuz?”⁷³

“Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip бүкерler ve Allah katından olmadığı halde, “Bu Allah katındandır” derler. Onlar bile bile Allah hakkında yalan uydurmaktadırlar.”⁷⁴

3.Kavramsal Çerçeve: Kur'an'da İsrâiloğulları ve Yahudilerle İlişkili Kavramlar

3.1. “أهل الكتاب”

Kur'an'da “Ehl-i kitap” hitabı kutsal kitap sahipleri için kullanılmıştır. Bu kesimleri nitelemek üzere Kur'an'da “ehlü'l-kitâb, ellezîne ûtû'l-kitâb, ellezîne ûrisû'l-kitâb/verisû'l-kitâb, ellezîne yekraûne'l-kitâb, ellezîne ûtû'l-ilm, ehlu'z-zikr” gibi ifadeler kullanılmıştır.⁷⁵ Mukâtil b. Süleymân Ehl-i kitap'tan kastın, Yahudi reislerinden Ka'b b. el-Eşref, Ebâ Yasir, Ebu'l-Hukayk ve

olmuştur. Buna göre J metninin Kudüs'te yazıldığı ve Birleşik krallık döneminde Yahuda krallığının perspektifini yansıttığı belirtilmiştir. E metni ise kuzeydeki İsrail krallığını temsil etmiştir. Silberman-Finkelstein, *The Bible Unearthed*, 11-12.

⁷² Mark Dever, *The Message of the Old Testament: Promises Made* (America: Crossway Books, 2005), 690; “Onları fidyeyle kurtaracağım. Ölüler diyarının elinden, Ölümünden fidyeyle kurtaracağım.” Hoşea 13:14.

⁷³ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 10. el-Bakara 2/75.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/78.

⁷⁵ “Ehlü'l-kitâb: el-Bakara 2/105, 109; Âl-i İmrân 3/64-65, 69-72, 75, 98-99, 110-112, 113-114, 110-118, 199; en-Nisâ 4/123, 153-158, 159-162, 171; el-Mâide 5/15, 19, 59-62, 65-66, 68, 77; el-Ankebût 29/46 (Mekkî); el-Ahzâb 33/26; el-Hadîd 57/29; el-Haşr 59/2, 11; el-Beyyine 98/1, 2-3, 6. Ellezîne ûtû'l-kitâb: el-Bakara 2/101, 144-146; Âl-i İmrân 3/19-20; en-Nisâ 4/47, 51-54, 131; el-Mâide 5/5, 57-58; et-Tevbe 9/29; el-Hadîd 57/16; el-Müddessir 74/31; el-Beyyine 98/4. Ellezîne âteynâhumu'l-kitâb: el-Bakara 2/146. Ellezîne ûtû nesîben mine'l-kitâb: Âl-i İmrân 3/23-25. Ellezîne ûrisû'l-kitâb/verisû'l-kitâb: eş-Şûrâ 42/14; el-A'râf 7/169; (Evresne'l-kitâbe'l-iezîne istafeynâ: Fâtır 35/32). Ellezîne yekraûne'l-kitâb: Yûnus 10/94. Ellezîne ûtû'l-ilm: el-İsrâ 17/107. Ehlu'z-zikr: en-Nahl 16/43, el-Enbiyâ 21/7”. Harman vd., *Kur'an'da Yahudiler*, 35.

Zeyd b. et-Tâbûh olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Necran Hristiyanları da kastedilmiştir.⁷⁶ Zemahşerî'ye göre Ehl-i kitap ifadesiyle kastedilenler hem Hristiyanlar hem Yahudilerdir.⁷⁷

Kur'an'da geçen Ehl-i kitap ifadesiyle kimi zaman Hz. Peygambere düşmanlık besleyen gruplar için olumsuz bir dil kullanılırken, kimi zaman da Yahudilerden iman eden kimseler için olumlu ifadeler yer almaktadır. Örneğin Yûnus sûresi 94. âyette Hz. Peygambere indirilenler hakkında şüpheye düşenler, daha önce kitap okuyanlara bu bilgilerin doğruluğunu sormaya davet edilmektedir. Bu âyette daha önce kitap okuyanlardan kastın Yahudiler içerisinde Abdullah b. Selam gibi iman eden kimseler olduğu söylenmiştir.⁷⁸

3.2. “بَنِي إِسْرَائِيلَ”

Kur'an'da İsrâiloğulları bağlamında ele alınan kavramlardan biri “İsrâil” lafzıdır. Bu kelime Kur'an'da iki yerde geçmektedir.⁷⁹

“إِسْرَائِيلَ” kelimesinin kökeni ve ne anlama geldiği hususunda çeşitli görüşler mevcuttur. Örneğin Taberî'ye (ö. 310/923) göre bu kelime “Abdullah” yani “Allah'ın Kulu” anlamına gelmektedir. Yine ona göre kelime “Safvetullah” yani “Allah'ın seçkin kulu” manasını taşımaktadır. Kelimeyi çözümleyen Taberî, “İsrâ”nın kul, “İl” lafzının ise Allah'a işaret ettiğini belirtmektedir. Ya'kûb peygamber yaratılışında seçkinlik bulunan bir kuldur.⁸⁰ Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre bu ifade ile kastedilen Ya'kûb peygamberdir. “İsrâil” onun lakabıdır, anlamı ise “Allah'ın seçkin kulu/Allah'ın kulu”dur.⁸¹

Pek çok müfessire göre “İsrâil” lafzıyla kastedilen Ya'kûb'tur. İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201) göre “İsrâil” lafzı yabancı bir isimdir. İbn Abbas'a göre kelime “Allah'ın kulu” manasında Abdullah'tır. İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) göre İsrâil kelimesini Araplar farklı vecihlerde kullanıyorlardı. İsrâil, İsrâîl, İsrâîl ve İsrâîn bu kullanımdan bazılarıdır.⁸²

Kurtubî (ö. 671/1273), İbnü'l-Cevzî'nin Hz. Muhammed'den başkasının iki isim ile anılamayacağını belirterek “İsrâil” kelimesinden kastın Ya'kûb olmadığına hükmettiğini aktarmaktadır.⁸³ Fakat İbnü'l-Cevzî, tefsirinde “İsrâil” ile işaret edilenin Ya'kûb olduğunu belirtmiştir.⁸⁴

⁷⁶Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabiyyi, 2002), 1/282.

⁷⁷Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Tefsîrü'l-keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009/1430), 176.

⁷⁸Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002), 637.

⁷⁹Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58.

⁸⁰Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 1/593.

⁸¹Zemahşerî, *Tefsîrü'l-keşşâf*, 73.

⁸²İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 57.

⁸³Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006/1427), 2/6-7.

⁸⁴İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 57.

Kurtubî'ye göre "İsrâîl" kelimesinin Arapça'da yedi ayrı söyleniş şekli vardır: Birincisi Kur'an'daki kullanım şekli olan "İsrâîl"dir. İkincisi ise "İsrâyîl" biçimindeki telaffuzdur. Bunlardan başka "İsrail", "İsrâil", "İsrâel" ve "İsrâîn" tarzındaki okuyuşlar da mevcuttur. Son okuyuşu Temimliler tercih ederek "nun" ziyadesiyle okumaktadırlar. İbn Abbas, İbrânicede "İsrâ" kelimesinin kul anlamına geldiğini belirtmiştir. "îl" de Allah demektir. "İsrâ" lafzı aynı zamanda "Allah'ın seçtiği" manasına da gelmektedir.

Bunun yanında İbrânicede bu kavram "Sağlam yapmak ve bağlamak" gibi anlamlar da taşımaktadır. Bu bağlamda, "İsrâîl" kelimesi, Allah'ın güçlü ve sağlam bir şekilde yarattığı kul anlamına gelmektedir. Kurtubî'nin belirttiğine göre, Ya'küb'a İsrâil ismi gece yolculuğu yaptığı için verilmiştir. Buna göre Ya'küb, Allah'a ulaşmak için gece yolculuğu yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ismin bir bölümü İbranice, diğer kısmı ise Arapça telaffuza uygun bir biçimde ifade edilmektedir.⁸⁵

Kur'an'da geçen bir başka kavram da "بَنِي إِسْرَائِيلَ" lafzıdır. İsrâiloğulları'nı ifade etmek üzere kullanılan "بَنِي إِسْرَائِيلَ" lafzı Kur'an'da otuz dokuz yerde geçmektedir. "İsrâiloğulları" hitabının geçtiği âyetlerin dağılımında Mekki sûreler öne çıkmaktadır. Buna göre söz konusu lafız, yirmi dokuz kez Mekki sûrelerde, on kez Medeni sûrelerde geçmektedir.⁸⁶ Bu âyetlerde İsrâiloğulları ile Yahudiler arasında bir ilişki kurulmamış ve böylece Yahudilerin İsrâiloğulları üzerinden kurguladıkları "kutsal kavim" iddiası geçersiz kılınmıştır.

3.3. "أَسْبَاطُ"

Kur'an'da "أَسْبَاطُ" kelimesi beş kez geçmekte⁸⁷ ve bu kullanımların tamamında Ya'küb peygamberle ilintili olarak ele alınmaktadır. Bu âyetlerden birinde⁸⁸ İsrâiloğulları'nın on iki boya ayrılması anlatılırken, diğer dört âyette Ya'küb peygamberin devamı niteliğindeki yapıya işaret edilmektedir. Dikkat edilecek olursa bütün bir İsrâil tarihi için Kur'an üç adet kavram kullanmaktadır; Bunlar "بَنِي إِسْرَائِيلَ", "أَسْبَاطُ" ve "وَقَوْمَهُ مُوسَى"⁸⁹ ifadeleridir. Aslında bu kavramlar Yahudilik ve Yahudiler ile İsrâiloğulları'nın birbirinden ayrılmasında önemli görev üstlenmektedir.

İbrâhim'den başlayarak, Ya'küb'la devam eden ve nihayet Mûsâ'yı içine alan bir sürecin ifadesiyle karşılaşmaktayız. "Mûsâ'nın kavmi" ifadesi çizgisel bir ayrımın göstergesi durumundadır. Mısır'dan çıkış anlatısının doğrudan muhatapları "kavm-i Mûsâ" diyebileceğimiz bir halk kitlesidir. Mısır'dan çıkışın devamında kutsal beldeye giren ve krallık dönemlerine tanıklık edenler bu insanlardır. Kur'an bir tarih kitabı değildir ama tarihî

⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi ' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 2/8.

⁸⁶ Mekki sûreler: el-Mâide 5/12, 32, 70, 72, 78, 110; el-A'râf 7/105, 134, 137-138; Yûnus 10/90, 93; el-İsrâ 17/2, 101, 104; Meryem 19/58; Tâhâ 20/47, 80, 94; eş-Şu'arâ 26/17, 22, 59, 197; en-Neml 27/76; es-Secde 32/23; el-Mû'min 40/53; ez-Zuhruf 43/59; ed-Duhân 44/30; el-Câsiye 45/16; el-Ahkâf 46/10; Medeni sûreler: el-Bakara 2/40, 47, 83, 122, 211, 246; Âl-i İmrân 3/49, 93; es-Saf 61/6, 14.

⁸⁷ el-Bakara 2/136, 140; Âl-i İmrân 3/84; en-Nisâ 4/163; el-A'râf 7/160.

⁸⁸ el-A'râf 7/160.

⁸⁹ el-A'râf 7/127.

kronolojiye de uygun bir anlatıma sahiptir. Örneğin hiçbir âyette Ya'küb peygamber İbrâhim peygamberden önce zikredilmemiştir. Peygamberlerin isimleri zikredilirken tarihî akış dikkate alınır. Kur'an ne İbrâhim ne Ya'küb ne de Mûsâ dönemini ifade etmek üzere Yahudi ifadesini kullanmaktadır.

3.4. “الْيَهُودُ”

Filologlar bu lafzın “هَاد - يهود - هَوْدًا” yabancı bir kelime olduğunu kabul etseler de onun İbrâniceden mi yoksa Farsçadan mı geldiği konusunda emin değillerdir. “الْيَهُودُ” kelimesi Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce de Araplar tarafından biliniyordu.⁹⁰ Kur'an'da “الْيَهُودُ” kelimesi yedi âyette geçmektedir.⁹¹ Hz. Muhammed zamanında yaşayan Medine Yahudilerini ifade etmek üzere kullanılan bu isimlendirmede bir dinin kendisinden ziyade onun mensuplarına hitap edilmektedir. Öyle ki bu âyetler incelendiğinde Yahudilerin birtakım asılsız iddialarından bahsedildiği ve onların ortaya attıkları tezlerin irdelendiği görülecektir. Buradan anlaşılıyor ki, “الْيَهُودُ” kelimesi bir mensubiyet bildirmektedir. Yahudiliği kabul eden her kim varsa bu söylemin muhatapları arasında yer almış olmaktadır.

Kur'an'ın bu kelimeyi bütünüyle olumsuz bir içerikle ele alıyor olması, kendisindeki mündemiç olan itirazın odaklandığı noktayı bizlere göstermektedir. “الْيَهُودُ” kelimesinin etimolojisi ister Ya'küb peygamberin oğlu Yahuda'ya dayandırılınsın,⁹² ister İbrânice “övgü” anlamına gelen “Yehudi” kelimesine bağlansın, bu yaklaşımların hiçbiri Kur'an'ın bu terime yüklediği anlamı ortaya koymamaktadır. Nitekim Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) “Müfredât” adlı eserinde “الْيَهُودُ” kelimesinin Yahudilikle ilişkilendirilmesinden sonra “övgü” anlamını yitirdiğini ve olumsuz bir çağrışıma sahip olduğunu belirtmektedir.⁹³

Kur'an, yüce Allah'ın tevhid çağrısından kopan ve Tevrat'ı tahrif edenleri belirtmek üzere “الْيَهُودُ” ifadesini kullanmıştır. Yahudiliğin yolundan giden kimseleri niteleyen bu isimlendirme Bâbil sürgünü sonrası Ezrâ önderliğinde tesis edilmiş olan dinin müntesiplerini kapsamaktadır. Hz. Muhammed döneminde yaşayan bazı Medineli Yahudiler de bu kapsama girmektedir.

Yahudileri işaret etmek üzere kullanılan hitap biçimlerinden biri de “هَادُوا” lafzıdır. Kur'an'da yer alan “هَادُوا” lafzı, âyetlerde en çok kullanılan kelimedir. Tam on âyette geçen bu kelime,⁹⁴ etimolojik olarak “الْيَهُودُ” lafzının kök halini yansıtmaktadır. “H-v-d/هَوْدَ” kökünden türeyen “هَادُوا” kelimesi bu yönüyle bakıldığında “tövbe edenler” manasına gelmektedir.⁹⁵

⁹⁰ Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an* (Baroda: Oriental Institute, 1938), 294.

⁹¹ el-Bakara 2/113, 120; el-Mâide 5/18, 51, 64, 82; et-Tevbe 9/30.

⁹² “Dördüncü kez hamile kaldı ve bir erkek çocuk daha doğurdu. “Bu kez RAB'be övgüler sunacağım” dedi. Onun için çocuğa Yahuda adını verdi. Bir süre doğum yapmadı.” Yaratılış 29:35.

⁹³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât elfâzu'l-Kur'an*, thk. Saffân Adnân Dâvûdî (Beyrut: Dâru's-Samiyye, 2009/1430), “hvd”, 847.

⁹⁴ el-Bakara 2/62; en-Nisâ 4/46, 160; el-Mâide 5/41, 44, 69; el-En'am 6/146; en-Nahl 16/118; el-Hac 22/78; el-Cum'a 62/6.

⁹⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1424/2003), 4/329.

Öyle ki “هَاد” fiilinin Arapçadaki manası “tövbe etti” şeklindedir. Bu fiilin mastarı ise “تَهَوَّد/هوَّدًا” şeklindedir.⁹⁶ Arapçada bir kimsenin tövbe ettiği ve Hakka döndüğü söylenmek istenirse “تَابَ” ifadesi kullanılır ve böyle bir kimsenin tövbe etmesini belirtmek üzere “فهو هائد” denilir.⁹⁷ Nitekim Kur’an’da geçen bir âyetle⁹⁸ “هَادُوا” lafzı, tövbe eden Yahudileri ifade etmekte; bu bağlamda onların Allah katında mükâfata nail olacakları ve korku ile üzüntü duymayacakları bildirilmektedir. Kur’an “هَادُوا” seslenişiyle Yahudileri tövbe etmeye davet etmiş olmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında Yahudiler için bu lafzın seçilmesinin hikmeti de anlaşılmış olmaktadır. Daha önceki “الْيَهُود” kelimesinde çok derin ve sert eleştiriler söz konusu iken “هَادُوا” hitabıyla hidâyet çağrısında bulunmaktadır. Kaldı ki “هَادُوا” kelimesi ile ilişkili olarak Kur’an’da geçen “هَذَا إِلَيْكَ”⁹⁹ ibaresi Mûsâ peygamberin Rabbine pişmanlık içinde tövbe etmesini ifade etmektedir. Bu yönüyle Yahudiler içerisinde tövbe etmeye müsait olanlara hitap edilmiş olmaktadır.¹⁰⁰ Dolayısıyla yüce Allah, hitap biçimindeki bu farklılık aracılığıyla tahrife dayalı Yahudilikten uzaklaşmaya eğilimli olanları tevhid dinine davet etmiştir.

“H-v-d” kökünden türetilerek oluşturulan “هائد” lafzının çoğulu olan “هَادُوا” kelimesiyle “الْيَهُود” ifadesi arasındaki belirgin fark, Yahudi inanışına itirazın belirleyicisi konumundadır. Israrlı bir biçimde âyetleri çarpıtan, Allah’a yalan isnat eden, ırkçı söylemleri benimseyenlerle bunlara karşı duruş sergileyen, Allah’a secde eden kimselerin farklı muhataplıklara konu olmaları gayet normaldir.

Kur’an, Yahudilerden iman edenlere seslenirken “هَادُوا” şeklinde bir hitabı tercih etmektedir. Öyle ki Bakara sûresinde iman edenlerle birlikte Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbîîlerden iyi iş yapan, Allah’a ve ahiret gününe inananlar için Rableri katında korku olmadığı belirtilmektedir.¹⁰¹

“هَادُوا” kelimesinin ikinci kullanımı ise “الْيَهُود” manasında ele alınmıştır. Buna göre kelimelerin yerlerini değiştiren, dillerini eğip büken ve küfreden Yahudiler kastedilmiş olmaktadır. Bu nedenledir ki yapılan ayrımı pekiştirmek üzere âyetlerde şu ibare kullanılmaktadır: “مِنَ الَّذِينَ هَادُوا”¹⁰² Yahudilerden bir kısmı denilerek onların toptancı bir şekilde ele alınmadığı anlatılmak istenmiştir.

“هَادُوا” seslenişi bir yönüyle tövbe etme potansiyeli taşıyan ve Kur’an’ın itirazlarına kulak verenlere işaret ettiği gibi diğer yönüyle de bâtil inancında ısrar eden ve küfründe inatçı tavrını sürdürenleri kastetmektedir. Mûsâ’nın dinini terk edip Yahudiliği benimseyenler içinde

⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (İran: Neşru Edebi’l-Havze, 1405), 3/439.

⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 3/439.

⁹⁸ el-Bakara 2/62.

⁹⁹ el-A‘râf 7/156.

¹⁰⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*, 65; Muhammed Seyyid Tantavî, *Benû isrâîl fi’l- Kur’ân ve’s- sünne* (Kahire: Dârü’s-Şûrûk, 1420/2000), 12; Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-ayn*, 4/329.

¹⁰¹ el-Mâide 5/69.

¹⁰² en-Nisâ 4/46, 160; el-Mâide 5/41.

bir ayrıma gidilerek bunlar arasında pişmanlık içerisinde olanlar için “هَادُوا” ifadesi tercih edilmiş yine Yahudiler içindeki küfürde inat edenleri belirtmek için de “مِنَ الَّذِينَ هَادُوا” ifadesi kullanılmıştır. Doğrudan “هَادُوا” seslenişinin yer aldığı âyetlerde Yahudilerin bir kısmının işaret edilmemiş olması tezimizi çürütmemektedir. Çünkü o âyetlerde siyak-sibak bütünlüğü içerisinde bir yaklaşım sergilenirse bu takdirde hitabın yine “مِنَ الَّذِينَ هَادُوا” kalıbında ele alındığı görülecektir.

Mûsâ şeriatından sapan Yahudilik mensupları, hiçbir temele dayanmadan “şu helaldir, şu haramdır” şeklinde tasniflerde bulunmuşlardır. Yüce Allah ise bu söylemleri onların dillerinden çıkan uydurma sözler olarak nitelendirerek tepki göstermiştir.¹⁰³ Yahudilerin zulümleri sebebiyle onlara birtakım yasaklar getirildiği Nahl sûresi 118. âyetinde beyan edilmiştir. Dolayısıyla “وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا”¹⁰⁴ hitabı Allah’a karşı gelen Yahudilik mensuplarına işaret etmektedir.

Kur’an, Yahudilerin yalnızca kendilerini Allah’ın dostu olarak görmelerine değinerek onları bu iddiaları doğrultusunda ölümü temenni etmeye davet etmektedir. Cum’a sûresi 6. âyetinde yer alan “هَادُوا” lafzı aracılığıyla, yüce Allah, Yahudiliğin temel doktrinlerinden biri olan “seçilmişlik” inancını hedef almakta ve Tevrat’a bağlılıkla ilgili ayrışma zeminine işaret etmektedir. Bu âyetin hemen öncesinde Tevrat’ı yüklenip de onunla amel etmeyenler ve Allah’ın delillerini yalanlayanlardan bahsedilmektedir. Asıl çarpıcı olan ise Cum’a sûresi 7. âyetinde geçen “onlar daha önce yapıp ettikleri...”¹⁰⁵ ibaresidir. “قَدَّمْتُ أَيْدِيَهُمْ” ifadesi ile onların elleriyle birtakım işler hazırladıklarına ve Tevrat üzerindeki operasyonlarına dikkat çekilmiştir. Bu nedenle söz konusu yolda giden Yahudilerin asla ölümü istemeyecekleri dile getirilmiş ve yalnız onların Allah’ın dostu olduklarına ilişkin inançları çürütülmüştür.

3.5. “هُودًا”

Kur’an’da üç âyetinde “هُودًا” lafzı geçmektedir.¹⁰⁶ Kur’an’da üç âyetinde geçen “هُودًا” lafzı, bir dinin mensuplarından ziyade o dinin düşünsel temellerine işaret etmektedir. Bu âyetlerin ihtiva ettiği genel Kur’an düşüncesinde, Yahudiliğe ilişkin bir itirazın varlığı dikkat çekmektedir. Öyle ki, Kur’an İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya’kûb ve torunların Yahudi olmadıklarını belirtmektedir.¹⁰⁷

Yahudilik düşüncesinin önemli dayanaklarından birisi, atalar yolu ile Yahudi milletini İbrâhim ve onun soyuna dayandırma çabalarıdır. Kur’an ise bu iddiaya açıkça karşı çıkmaktadır. İbrâhim’in Yahudi olmadığı ortaya konularak kutsal atalara dayalı ulus yaratma girişimi geçersiz kılınmaktadır. “هُودًا” kelimesi ile Yahudilik kastedilerek geçmişte yaşamış hiçbir peygamberin

¹⁰³ en-Nahl 16/116.

¹⁰⁴ en-Nahl 16/118.

¹⁰⁵ el-Cum’a 62/7.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/111, 135, 140.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/140.

böyle bir inanca sahip olmadığı ifade edilmiştir. Nitekim Kur'an söz konusu pasajda¹⁰⁸ önceki önderlerin ve toplulukların gelip geçtikleri ve dolayısıyla Yahudilerin kendilerini onlara dayandırma politikasından vazgeçmeleri gerektiği konusunda tarihî bir mottoyu ortaya koymaktadır.¹⁰⁹ Bu cümle, Kur'an'ın temel mesajını yansıtmaları bakımından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Kur'an, kutsal geçmişe veya seçkin nesillere atfedilen aşkınlık anlayışını reddederek, bireysel sorumluluğu ve davranışların değerini öne çıkarmıştır.

Bakara sûresindeki geniş pasajda İbrâhim'den bahsedilmekte, onun dininin İslâm olduğu vurgulanmakta ve ondan miras kalan durumun tek olan Allah'a kulluk olduğu belirtilmektedir.¹¹⁰ Nitekim İbrâhim, oğullarına şöyle vasiyet etmişti: *“Müslümanlar olarak ölünüz.”*¹¹¹ Burada *“هُودًا”* lafzı iki hususun açıklanmasını sağlamıştır; birincisi Allah katındaki tek din İslâm'dır. İkincisi ise İbrâhim, İshak ve Ya'kûb peygamberler Yahudi değildir.

Kur'an'da Yahudilerin reddine dair anlatımların İbrâhim peygamberle birlikte ele alınıyor olması dikkat çekicidir. Yahudilerin İbrâhim peygamber üzerinden peygamberlerin bazısını yücelterek onlarla aidiyet kurma yaklaşımlarının Kur'an'a yansması olarak okuyabileceğimiz bu durum, peygamberler arasında fark gözetmeksizin hepsini İslâm/Hanif çizgisinde buluşturan Kur'an doktrinine ışık tutmaktadır.

SONUÇ

Yahudilik, tarihsel bir süreçte kültürel, siyasal, ideolojik ve toplumsal saiklerle kendi ritüel ve uygulamalarını üreterek var olmuştur. Beşerî münasebetlerin ve toplumsal rekabetlerin ürünü olan inanışlar/ideolojiler ilâhî kaynaklı kutsal metinlerle buluşturulmuştur. Öyle ki tarihsel şartların sonucu olarak gelişen Yahudilik ve Hıristiyanlık Tevrat ve İncil ile ilişkilendirilmiştir. Böylece tarihsel olanla dinsel olan iç içe geçirilmiştir. Kur'an ise farklı tarihsel tecrübelerle inançların gelişmesini, tarihî ilavelerin vahyin aslından ayırt edilmesini vurgulayacak şekilde Tevrat ve İncil'in asıllarını tasdik etmiştir.

Yahudiliğin temel prensipleri İslâm çizgisinden bir sapma olarak teşekkül etmiş ve normatif ters-yüz etme denebilecek bir boyut üzerinden kendisini inşa etmiştir. Mısır'dan çıkış anlatısı, Kur'an'da teolojik ve ahlaki boyutlarıyla ele alınırken, Yahudi kültüründe bu olay tarihsel kimlik ve ayrıcalık mitosuna evrilmiştir. Tevrat'ta *“Çıkış”* hadisesi, zamanla Mısır'ın İsrailoğulları'ndan oluşan bir halk tarafından terk edilmesi değil, adeta Mısır'ın belli bir ırktan *“arınması”* şeklinde sunulmuş ve bu anlatı, metne sonradan mitolojik bir çerçevede dâhil edilmiştir. Buna karşılık Kur'an, Mısır sürecinde Firavun'un tevhid ve adalet ilkelerine aykırı tutumlarını merkeze alarak tarihî olaylara evrensel mesajlar yüklemiş ve bu anlatıyı bir kısas biçiminde yeniden inşa etmiştir. Çıkış kıssası Kur'an'da, İsrailoğulları tarihinin belirli bir dönemine ışık tutarken, Tevrat geleneğinde bu olay Yahudi halkı için bir kutsal köken

¹⁰⁸ el-Bakara 2/140.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/134.

¹¹⁰ el-Bakara 2/127-135.

¹¹¹ el-Bakara 2/132.

mitolojisinin yapı taşı hâline getirilmiştir. Mûsâ öncülüğünde gerçekleşen “çıkış” hadisesi, İsrâîl dolayısıyla Yahudi kavmine mahsus özel bir tecrübe olarak takdim edilmiş, mesele kadim Mısır kültürü ve Firavun’ların politikalarından olabildiğince koparılmıştır. Bu yönüyle Mısır’dan çıkış evrensel mesajlar ihtiva eden bütün insanlığa dönük çerçevesini yitirmiş ve Yahuda halkının etnik kökenini kutsayan bir tecrübeye indirgenmiştir.

İsrâiloğulları ve Yahudiler ile ilgili Kur’an âyetlerinde dikkat çeken noktalardan biri hitap biçimlerinin bağlamsal farklılıklara göre şekillendiği hususudur. Kur’an âyetlerinin işaret ettiği sonuç şudur: İsrâiloğulları ve Yahudiler özdeş gruplar değildir. Kur’an açısından önem arz eden nokta Yahudilerin nesep yoluyla İsrâiloğulları’na bağlanıp bağlanmadığı meselesi değildir. Kur’an, dinî-kültürel bir mirasın temsilcisi olma iddiasında bulunan Yahudileri kendi söylem ve eylemleri üzerinden kritik etmektedir. Bu nedenledir ki Yahudilerin İbrâhim üzerinden Yahudiliği meşrulaştırma girişimlerini akamete uğratan âyetler bulunmaktadır.

Kur’an, tarihi betimleyen bir anlatımla kırılma noktalarını tespit etmiş ve İsrâiloğulları’ndan Yahudiliğe geçişi anlamamızı sağlayacak kavramsallaştırmada bulunmuştur. Her kavram kendi dönemsel bağlamına uygun olarak kullanılmıştır. Mûsâ dönemi olayları aktarılırken özellikle İsrâiloğulları, kavm-i Mûsâ ve Esbât ifadeleri kullanılmış bu dönemde gerçekleşen çıkış olayı Yahudilere hasredilmemiştir.

EXTENDED ABSTRACT

İsraelites and Judaism from a Quranic Perspective: A Conceptual Analysis and Meaning Construction

The Israelites and Judaism are subjects that have been thoroughly examined from both a historical and religious perspective. However, there are some important deficiencies in the current literature in the treatment of this issue. In particular, it is seen that the perspective of the Quran on this issue has not been sufficiently taken into account. Most of the studies conducted have been carried out by researchers in the History of Religions, while studies in the field of interpretation have been insufficient. Traditionally, studies on the Israelites and Judaism generally focus on historical information and Old Testament texts. Although this approach is valuable in terms of understanding the historical development of the Israelites and the emergence of Judaism, it carries the risk of ignoring the Quran's unique perspective on this issue. For example, it is striking that there is no academic from the field of exegesis among the authors of the chapters in the book "Jews in the Quran" published by Kuramer in 2019. The fact that scientific studies examining how the subject of Judaism is addressed in the Quran are not sufficiently included in exegesis research reveals a significant deficiency in this field. It is understood that, apart from the works of M. Fatih Kesler and Remzi Kaya, who addressed the concept of "People of the Book" among the studies aimed at addressing the issue of the Israelites and Judaism from a Quran-centered perspective, other publications have been carried out by researchers in the history of religions. It is important to address the issue within the discipline of interpretation. The Quran is at the center of our study. It is also important to address the subject within the discipline of exegesis. Another problem in existing studies is that the narratives in the Quran about the Israelites and the Jews are interpreted with the presupposition of the identity of these two groups. This situation leads to the neglect of the historical descriptions of the Quran. This study draws attention to how the Quran uses various concepts such as the Children of Israel, the People of Moses, Yahud, Hud, Hadû, Ahl al-Kitab and Asbat to reveal historical and theological distinctions. There are striking preferences in the Quran's narratives about the Jews. While the Jews see Hz. Moses as their prophet, it is significant that Judaism is not mentioned in the stories of Moses in the Quran. On the contrary, it is stated that Moses was not a Jew. Again, interestingly, although the Jewish population in Mecca was small and the majority of Jews resided in Medina, the Quran mainly mentions Moses and the Children of Israel in the Meccan verses. With this attitude, the Quran virtually places Judaism and the Prophet Moses in separate places. There are two different types of reading in the reading and interpretation of the text; the first is centrifugal and takes us out of the reading, thus being woven with the conventions in our memory, and the other is internal, centripetal, an evaluation where concepts and verbal patterns are at the center. The considerations on the Children of Israel and Judaism to date have mostly been carried out in a centrifugal structure that addresses the issue through the Old Testament and historical narratives. Our study, on the other hand, is based on the Quran from a centripetal perspective. The Quran's approach to the Children of Israel and the Jews will be determined from an analytical and objective perspective. The Quran uses the expression "يَهُود" to indicate those

who deviate from the call of Almighty Allah to monotheism and distort the Torah. This designation, which describes those who follow the path of Judaism, includes the followers of the religion established under the leadership of Ezra after the Babylonian exile. Some Jews from Medina who lived during the time of Prophet Muhammad are also included in this scope. The Quran prefers the address “هَادُوا” when addressing the believers among the Jews. Judaism has existed in a historical process by producing its own rituals and practices with cultural, political, ideological and social motives. The basic principles of Judaism were formed as a deviation from the Islamic line and constructed themselves on a dimension that can be called normative reversal. One of the striking points in the Quranic verses regarding the Israelites and Jews is that the forms of address are shaped according to contextual differences. The Quran identified the breaking points with a narrative that described history and conceptualized the transition from the Israelites to Judaism. Each concept was used in accordance with its own periodical context.

Keywords: Tafsir, Quran, Torah, Judaism, Judah, People of the Moses.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Adam, B. (1997). *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Ankara: Seba Yayıncılık.
- Ahmed, H. b. (2003). *Kitâbu'l-Ayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dârul-Kütübi'l-İlmiye.
- Alim. Erişim 02 Nisan 2025. <https://www.alim.org/history/prophet-stories/26/3/>
- Arslantaş, N. (2005). *Emevîler Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınevi.
- Becking, B. (2011). *Ezrâ, Nehemiah and the Construciuon of Early Jewish Identy*. Germany: Forschungen Zum Alten Testament.
- C. Hayes, W. (1959). *The Scepter of Egypt*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Canatan, K. (2020). *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm, Tez, Antitez ve Sentez*. İstanbul: Beyan Yayınevi.
- Childs, B. S. (1979). *Introduction to the old Testament as Scripture*. Philadelphia: Fortress Press.
- Çitftçi, A. (2015). *Fazlur Rahman ile İslâm'ı Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım.
- De Mieroop, M. V. (2021). *A History of Ancient Egypt*. New York City: Wiley-Blackwell.
- Esed, M. (2017). *Kur'an Mesajı Meâl Tefsir*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım.
- Fârûkî, İ. R. (2017). *Tevhid*. çev. Ejder Okumuş. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 4. Basım.
- Gaon, S. (2018). *Tefsîru't-tevrât bi'l-a'rabiyye Tevrat (Tora) Tefsiri*. çev. Nuh Arslantaş. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Goldenberg, R. (2007). *Origins of Judaism*. New York: Cambridge Universty Press.
- Göregen, M. (2014). *Müslüman-Yahudi Polemikleri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Hamdi Yazır, E. (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık.
- Hamidullah, M. (2003). *İslâm Peygamberi*. Çev: Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Harman, Ö. F. vd. (2019). *Kur'an'da Yahudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları.
- Hasanov, E. (2013). "Yahudi Kaynaklarında Hz. Nuh'la Ahit". *Uluslararası Hz. Nuh ve Cudi Dağı Sempozyumu* (27-29 Eylül 2013). ed. Hamdi Gündoğar vd. 163-168. Şırnak: Şırnak Üniversitesi.
- Hoffmeier, James K. (1996). *İsrael in Egypt: The Evidence for the Authenticity of the Exodus Tradition*. New York: Oxford University Press.
- Hornung, E. (1405). *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İbn Manzûr. (1405). *Lisânu'l-Arab*. İran: Neşru Edebi'l-Havze.
- İbnü'l-Cevzî, E. F. C. (2002). *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- İsfahânî, R. (2009/1430). *el-Müfredât elfâzu'l-Kur'ân*. thk. Saffân Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dâru's-Samiyye.
- Jeffery, A. (1938). *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*. Baroda: Oriental Institute.
- Karaman, H. vd. (2007). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım.
- Kurtubî, E. A. M. (2006/1427). *el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Kutay, T. (2020). *Sekülerleşmenin Hıristiyan Kökleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- MacArthur, J. (2016). *Ezrâ and Nehemiah Israel Returns from Exile*. America: Thomas Nelson Publishers.
- Meral, Y. (2019). *Yahudi Dinî Literatüründe Mesîh, Deccal ve Gog-Magog*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Morris, B. (2004). *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*. çev. Tayfun Atay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Mukâtil b. S. (2002). *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Tarihî'l-Arabiyyi.
- Nadich, J. (1983). *Jewish Legends of the Second Commonwealth*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America.
- R. Bunson, M. (2002). *Encyclopedia of Ancient Egypt*. New York: Revised of Edition. Neil Asher
- Silberman, N. A.-Finkelstein I., (2002), *The Bible Unearthed Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*. New York: Touchstone.
- Susa, A. (2019). *Tarihte Araplar ve Yahudiler*. Çev. D. Ahsen Batur. 4. Basım. İstanbul: Selenge Yayınevi.
- Taberî, M. b. C. (1422/2001). *Câmiu'l-beyân an tevîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ab-dullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr.

- Tantavî, M. S. (1420/2000). *Benû isrâil fi'l-Kur'ân ve's-sünne*. Kahire: Dâru's-Şurûk.
- Taşpınar, İ. (2015). *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı*. 3. Basım. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Tatar, Mehmet. (2019). *Kur'an'da Yahudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları.
- The İ. F. Erişim 02 Nisan 2025. <https://tif.ssrc.org/2018/06/25/controversy-over-french-proposal-to-edit-the-quran/>
- Travis, S. H. (1994). *The Bible as a Whole*. Yy.: The Bible Reading Fellowship.
- Whybray, R. N. (1987). *The Making of the Pentateuch A Methodological Study*. ed. David J. A. Clines – Philip R. Davies. England: Sheffield Academic Press.
- Wilkinson, T. (2013). *Eski Mısır MÖ. 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*. çev. Ümit Hüsrev Yolsal. İstanbul: Say Yayıncılık.
- Yurdaydın, H. G. - Dağ, M. (1978). *Dinler Tarihi*. Ankara: Gündüz Matbaacılık.
- Zemahşerî, E. K. (2009). *Tefsîrü'l-keşşâf 'an hâkâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvil fî vücûhi't-te'vîl*. 3. Basım. Beyrut: Dâru'l-Mârif.